

taalfouten: 'vele Griekse slaven met medische vaardigheden werkten eeuwenlang in het Romeinse rijk' (17) en 'vele naamloze monniken hebben deze ... medemensen verzorgd, met name Franciscus van Assisi' (31). Verder maakt hij geen melding van de AbvaKabo bij zijn opsomming van beroepsorganisaties van verpleegkundigen (62). En hij stelt de vakbeweging in 1913 gelijk aan het Algemeen Nederlands Werklieden Verbond (77), terwijl dat verbond met ongeveer 2000 leden een marginaal bestaan leidde naast onder andere het Nederlands Verbond van Vakverenigingen met ruim 60.000 leden (zie: Ger Harmsen en Bob Reinalda, *Voor de bevrijding van de arbeid* (Nijmegen, 1975) 430-431).

Bronvermelding komt bij Van der Heyden nauwelijks voor, zodat over het algemeen niet duidelijk is waar hij zijn gegevens vandaan haalt. In minimaal één geval neigt hij naar plagiaat. Meer dan dertig jaar geleden schreef Querido in *Godshuizen en gasthuizen*: 'De ziekenhuizen van de westerse wereld zijn ontstaan uit de christelijke geloofsleer en de christelijke cultuur. Dit wil echter niet zeggen, dat er een verband tussen geloof en geneeskunde zou bestaan hebben, waar het ziekenhuis het produkt van was. Het tegendeel is waar' (7). Van der Heyden schrijft zonder bronvermelding: 'Dit [westerse, H. H.] type ziekenhuis kwam voort uit de christelijke geloofsleer en christelijke cultuur, maar het is een misverstand te denken dat er een direct positief verband zou hebben bestaan tussen het christelijk geloof en de geneeskunde. Integendeel' (13).

Van historici mag worden verwacht dat ze hun onderwerp benaderen met een vraagstelling van waar uit ze diverse aspecten in hun onderlinge samenhang kunnen analyseren, dat hun gegevens relevant zijn, dat ze een verantwoorde selectie van bronnen maken en een duidelijke vermelding geven als deze bronnen gebruikt worden. De geschiedschrijvende medicus Van der Heyden zal zich de methoden en technieken van de historicus eigen moeten maken.

H. Hermesen

L. Abicht, *De joden van België* (Amsterdam-Antwerpen: Atlas, 1994, 238 blz., f39,90, ISBN 90 254 0572 X).

Met de titel van zijn boek beoogt de literatuurhistoricus Abicht aan te geven dat de joden, als aanhangers van een bepaalde godsdienst, thans integraal deel uitmaken van de bevolking van de Belgische staat. Uiteraard is de auteur—die in 1987 al een boekje schreef over de joden van Antwerpen—zich ervan bewust dat zijn definitie in vroeger eeuwen zo niet heeft gegolden en zelfs in deze eeuw door de nazi-bezitters brutaal is verworpen. Abicht gaat ook in op het probleem dat ontstaat doordat verschillende definities naast elkaar werden, en worden, gebruikt. Volgens de religieuze joodse wet is, zegt hij, ieder uit een joodse moeder geboren kind volwaardig joods. De auteur signaleert ook de 'extra moeilijkheid' welke de wet op de terugkeer (1950) van de jonge staat Israel heeft geschapen door de daarin vervatte bepaling dat 'iedere jood die zich niet tot een andere godsdienst bekeerd had' en aan alle andere voorwaarden voldeed, het recht had om burger van Israel te worden. Hoeveel begrip men ook kan opbrengen voor de omstandigheden die tot zo'n tijdelijke (?) maatregel noopten, het is een *understatement* daarover thans slechts op te merken: 'Het is duidelijk dat de geschiedenis in dit probleem van de definitie een rol gespeeld heeft' (11). Kritische geschiedbeoefening zal dit dilemma behoren op te lossen, want anders blijft men met twee maten meten.

In Abichts boek ligt de nadruk meer op de contemporaine groepen in België en hun religieuze en culturele achtergronden en activiteiten dan op de historie. Alleen het eerste hoofdstuk gaat over 'de geschiedenis van een taaie minderheid' (18-73). Zo'n schets kan natuurlijk niet anders dan cursorisch zijn, zeker als de auteur op Belgisch grondgebied teruggaat tot Julius Caesar en

koning Clovis, welke laatste — bekeerd in 496 — christenen verbood bij joden in dienst te treden. Abicht laat op die mededeling volgen: 'Dat de nazi's na 1933 dezelfde maatregel zouden treffen, stemt tot nadenken: de geschiedenis heeft diepe wortels' (20). Jammer, dat hij ons de resultaten van *zijn* nadenken onthoudt. Nu moeten we maar raden wat die wortels van anderhalf millennium zijns inziens inhouden of betekenen. De auteur maakt vreemde buitelingen: hij beweert dat na 1585 'alle overgebleven joden [uit Antwerpen] met de prominente protestantse handelaars en intelligentsia naar het Noorden trokken en er de bloeiende sefardische gemeente in Amsterdam versterkten' (31). Zelfs als we — correct — zouden spreken van 'vestigden', blijven we nog met de protestanten zitten, die nimmer van de sefardische gemeente deel hebben uitgemaakt. Abicht schrikt ook niet terug voor merkwaardige inconsistenties 'men is en blijft 'jood'' (42), of voor irrelevante uitweidingen: 'In Zuid-Afrika hebben joden als Bram Fischer, Albie Sachs, Helen Suzman en Nadine Gordimereen prominente rol gespeeld in de strijd tegen de apartheid ... ' (57), aan welke volzin in één adem Rosa Luxemburg en de Duitse arbeidersbeweging worden geplakt. Overigens is dit boek van Abicht een met sympathie, maar te weinig kritische zin, geschreven nuttige en informatieve introductie tot aspecten van het joodse leven, tot de 'intrigerende wereld' van de chassidim en tot de huidige joodse gemeenschap in België.

A. H. Huussen jr.

W. van Vree, *Nederland als vergaderland. Opkomst en verbreiding van een vergaderregime* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1994; Groningen: Wolters-Noordhoff, 1994, x + 342 blz., f59,-, ISBN 90 01 91940 5).

Het Nederlandse woord vergaderen heeft geen goede equivalenten in andere Europese talen. De woorden die Fransen, Duitsers en Engelsen gebruiken hebben of een bredere of een meer beperkte betekenis. Het Nederlands kent kennelijk een specifiek vergaderbegrip, waarvan Wilbert van Vree in dit boek de opkomst heeft beschreven en in verband gebracht met het proces van staatsvorming. Als theoretisch uitgangspunt dient daarbij het werk van Norbert Elias. Naarmate beslissingen vaker in plaats van wapens met woorden tot stand kwamen, nam de behoefte aan vergaderen toe. De vergadering is dus een resultaat van het civilisatieproces, en de auteur introduceert de term 'vergaderlijking' om dit deel-proces aan te duiden.

Dit uitgangspunt blijkt goed te functioneren in de geschiedenis van het vergaderen in Nederland tussen het jaar 500 en heden die in de volgende vijf hoofdstukken wordt verteld. Eerst komt de 'militair-agrarische samenleving' aan bod met aandacht voor concilies, waterschappen, gilden, stedelijke besturen en standenvergaderingen. Het is een periode waarin een 'verhoofsing' van het vergaderen plaatsvond, en waarin vaste regels hun intrede deden, zoals in het agenderen, voorzitten en notuleren. De reglementen waarin deze regels waren vastgelegd werden steeds uitgebreider. De volgende fase wordt geplaatst in de periode van overgang tussen de agrarische en industriële samenleving, dat wil zeggen de zeventiende en achttiende eeuw. Hierin gaat de aandacht uit naar onder meer consistoriale en classicale vergaderregels van de hervormde kerk, en naar die van de Staten van Holland en de Staten-Generaal. Deze periode kenmerkte zich door verdere formalisering, waar men echter door lobbyen in wandelgangen weer onderuit probeerde te komen. Officiële en officieuze circuits raakten gescheiden. Van Vree ziet de regenten als de eerste vergaderstand in Europa. In de derde periode ontwikkelt zich de moderne vergadercultuur van de industriële samenleving. Het parlement krijgt nu een voorbeeldfunctie. Politieke partijen en een opbloeiend verenigingsleven geven nu aan elke burger de kans zich tot vergaderaar te ontplooiën. Er ontwikkelt zich een beroepsmatige klasse van